

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 79
(18666)2015 чылдың
июль 21
вторник

Садар өртээ хостуг

http://shyn.ru
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

«Дүрген-2015»

АНЫЯКТАРНЫҢ ТУРА-СОЛУУ – БЫЖЫГ КЕЛИР ҮЕ

анды кожуунда чараш бойдус малдыг Дүрген-Оруу деп черге ва – хөгжүлдөңгү девискээри» деп аныяктарның өөредиглиг чыыжының ырлыг ажыдышкыны июль 18-олган. Аңаа Чазак Даргазының акчызы Органа Натсак Тываның тыңы Шолбан Кара-оолдун муртан аныяктарга байыр чедирип, ишкиннерни күзээн. Дүрген-2015» шуулганынга кир-и-биле аныяктарның хей-ниити

организациялары, Россияның хоорай-ларында тыва студент чаңгыс чер-чурт-тугларның каттыжышкыннары болгаш найысылалдың, республиканың муниципалитеттеринден 400 ажыг аныяктар киржи келген.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун эгелекчи саналы-биле чеди чыл бурунгаар төрүттүнген «Дүрген» аныяктар шуулганы, ылаңгыя бизнес адырында, аныяктарның курлавырын боттандыра онзагай шөлчүгежи болу

берген. Ооң кол сорулгазы – социал-тугула болгаш аныяктарның сайгарлыкчы чоруунун бот-идепкейиниң аргаларын боттандыра.

Даглар аразында шапкын агып чыдар Дүрген хемниң эринге майгын хоорай-жыгажын чаңчылчаан езугаар тургускан. Хүннүн бирги чартында аныяктар өөредилгелерге арга-дуржулгазын, билгилерин байлаштыдып ап, идепкейлиг киржи турар.

(Уланчызы 2-ги арында). ➔

ЭЗИННЕЛДИР ХАЛДЫП ОР!

Тываның Баштыңының тускай даалгазы-биле 2,5 ай дургузунда асфальтылап шыпкан чадаг-терге оруун шенээри-биле школачылар, студентилер, республика болгаш хоорай организацияларының ажылдакчылары, спорттун хоочуннары чыгып келген.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол чадаг-терге чарыжының бүгү киржикчилеринге байырны чедиргеш, бо орук алызында Көк-Тейге чедер деп өөрүнчүг медээни дыңнаткан:

«Москвadan бөгүн чаа келдим, Суг курлавырларының федералдыг агентилелиниң удуртукчузу Мария Селиверстова-биле ужурашкаш, эрик дургаар чалды тударын сайгарып чугаалаштывыс. 2016-2017 чылдарда Көк-Тейге чедир эрик чоогунун чал тудуун деткирин ол азады. Ынчангаш кадыкшыл кокпазын улаштыр тудар барымдаа тургустунган. Ынчан көвүрүгден стартты алгаш, Көк-Тейниң бодунга чедер апаар. Мында чыгып келгениңер дыка эки-дир, ам силер-биле кады халдып көрейн».

Тываның Баштыңы салдыг сорулганы шынарлыг күүсеткени дээш, орук албанынга өөрүп четтиргеш, чадаг-терге оруун солун, тускай, онзагай кылдыр чаагайжыдар, сандайлар салыр, бордюрлар болгаш туттунар черлер тургузар ажылдарны кылырын хоорай эрге-чагыргазына сүмелзэн.

Спорттун хоочуну, республикада болгаш оон дашкаар билдингир чадаг-терге-жи болгаш хаакчы, амыдыралдың кадык омур-хевириниң суртаалчызы Владимир Долгополов чарыштын киржикчилеринге байырны чедирген. Аныяк спортчуларга орук шимчээшкениниң чурумун сагырын, чаа ажылгалче кирген спортчу орукту кадагалаарын, кадыкшылынга камныг болурун чагаан: «Чадаг-терге оруу дыка эки-дир! Ам бо спортка сонургалдыгларның саны көвүдээр боор!».

Кызылдың 5 дугаар гимназия школының өөреникчизи Валерия Донгак Тываның Баштыңына, найысылалдың эрге-чагыргазына тулган белек дээш, сеткилиниң ханызындан өөрүп четтиргенин илереткеш: — «Эртен эрте-даа, дүште-даа, кежээ-даа маңа чадаг-тергевис мунар бис! Четтирдивис!» — деп, чаңгысклассчылары-биле кааа дышта-нырын дыңнаткан.

«Кадыкшылдың кокпазынга» база парктыв девискээринге айыыл чок чорукту хандыра-биле найысылалдың мэрия-зы Кызыл хоорайның ИХЭ-ге, а Кызыл кожуунун чагыргазы патруль албанынга «демир аъттарны» белекке берген.

«Ура!» дээн өөрүшкүнүн сөстөрүнүн соонда, стартты бериптерге, байырлыг хемчегниң киржикчилери чадаг-терге оруу-биле чорупкан. Чадаг-тергелиг селгүүстээшкени Кызыл хоорайның баштыңы Дина Оюн, ТР-ниң Дээди Хуралының (парламент) депутаты Юрий Кара-оол, республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының ажылдакчылары база киришкен.

gov.tuva.ru

Чагыдылга – 2015

«ШЫН» — ЧОННУҢ СОЛУНУ

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солунну үезинде чагыдып номчуңар.
Чагыдылга уламчылап турар!

ТЫВАНЫҢ БАШТЫҢЫ ШОЛБАН КАРА-ООЛГА ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮ-БИЛЕ БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИННЕРИ

Россияның Президентизи Владимир Путин Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолга июль 18-те төрүттүнген хүнү-биле байырны хүннүң ийиги чартында телефон дамчыштыр чедиргеш, бүгү-ле чүүлдерге болгаш ажил-ижинге чедишкиннерни күззедим.

Регионнуң Баштыңы Шолбан Кара-оол Россияның Президентизинге кичээнгейни угландырган чылыг, чымчак сөстери дээш өөрүп четтиргенин илереткен.

Шолбан Кара-оолга РФ-тиң Чазааның Даргазы Дмитрий Медведев телефон дамчыштыр харылзашкаш, сорулгалары күүсеттинип чоруурун, быжыг кадыкшылды, бедик хей-аътты база күззедим.

РФ-тиң камгалал сайыды Сергей Шойгу хөгжүм-баштак байыр чедиришкенин, эң-не кол чүве – кадыкшылды, омак-хөгнү даң бажында-ла дамчыткан.

Республика Баштыңының адынга федералдыг структураларның удуртукчуларын хей санныг телеграммалар, Россияның регионнарындан губернатор зштеринден байыр чедиришкиннери хөйү-биле келген.

Тываның Баштыңы бодунун төрүттүнген хүнүнде регионнуң Күрүне чөвүлелиниң хуралын чыып, аңаа республиканың муниципалдыг тургузууларының комплекстиг хөгжүлдезиниң түңнелдерин үндүргөн.

РФ-тиң Чазааның Даргазы Дмитрий Медведевтиң байыр чедиришкени:

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Төрүттүнген хүнүңер-биле байыр чедиришкенин хүлээп ап көрүңер! Тыва Республиканы хөгжүдөр дээш чүткүлүңер, регионда кижилерниң чуртталгазын экижидер дээш кылып турар ажил-ижинер хүндүткелге төлөптиг. Экономикага инвестицияны хаара тудар дээш, амгы үениң чаа бүдүрүлгелерин болгаш бедик технологтуг ажилчын олуттарны тургузар дээш улуг ажилдарны кылып турар силер. Социал программаларны боттандыраарыңа онза кичээңер салдыңар. Салдыңар сорулгаларны боттандыраарыңа Силерниң профессионал чорууңар, арга-дуржулгачар болгаш тура-чүткүлүңер дузалаарыңа бүзүрээр мен. Быжыг кадыкшылды, чедишкиннерни болгаш бүгүдөгү экини күззедим».

Хүннүң бирги чартында өске-даа удуртукчулардан байыр чедиришкиннери келген:

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Төрүттүнген хүнүңер-биле байыр чедирип тур мен! Күрүне болгаш хоойлужудулга ажил-чорудулгазында ханы билиглеринер болгаш улуг арга-дуржулгачар Силерге Тыва Республиканың Баштыңы албан-хүлээлгени төлөптиг күүседиринге идиг бооп турар. Силерниң хуу болгаш ажил-ишчи шынарларыңар, регионнуң чидиг айтырыгларын билиринер,

республиканың хөгжүлдези, социал-экономиктиг хөгжүлдези болгаш кижилерниң амыдырал-чуртталгазының төлөптиг деңнелин хандыраары дээш шынарлыг ажилдаарыңарга идиг болуруңа бүзүрээр мен. Силерге кадыкшылды, чаагай чорукту, Россияның болгаш Тыва Республиканың ам-даа бурунгаар хөгжүлдезинге чаа-чаа чедишкиннерни күззедим. РФ-тиң Күрүне Думазының Федералдыг чыгышының даргазы С.Е. Нарышкин».

РФ-тиң камгалал сайыды Сергей Шойгунуң байыр чедиришкени:

«Төрүттүнген хүнүң-биле байырны чедирдим! Кадыкшылды, Төрзөн черивис дээш сыныш чок энергияны, тайбыңны, эки чүүлдерни болгаш чедишкиннерни сеткилим ханызындан күззедим».

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Төрүттүнген хүнүң-биле байырны чедирдим! Силерниң делгем билиглеринер, ажил-агыйжы болгаш хууда кайгамчык шынарларыңар Силерге хүндүткелди болгаш авторитетти магадылаан. Республиканың чурттакчы чонунга чаагай байдалдарны тургузар дээш, бодуңарның күш-ажылчы, албан-хаакчы болгаш хамааты хүлээлгелерде ханы билиннерни хайырлап турар силер. Ал-бодуңарга база чоок кижилеринерге бүгүдөгү экини, планнарыңарны

боттандыраарыңарда хей күштү болгаш энергияны, быжыг кадыкшылды, күзедим. РФ-тиң Чазааның Даргазының бирги оралакчысы И. Шувалов».

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Төрүттүнген хүнүңер-биле чүректиң ханызындан байыр чедиришкенин хүлээп ап көрүңер! Ада-чурттуң чечектелишкени дээш Тыва Республиканың удуртукчузу бедик албан-дузаалга улуг чедишкиннерни, быжыг кадыкшылды, аас-кежикти, өг-бүлелерге чаагай чорукту Силерге күзедим. Шынчы зштеринер, чаңгыс үзел-бодалдыглар, чоок болгаш ынак кижилеринер кезээде силер-биле кады чорзун. Хүндүткел-биле Россия Федерациязының Чепсектиг Күштериниң Чиңгине штавының начальнигиниң бирги оралакчысы Н. Богдановский».

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Чүректиң ханызындан байыр чедиришкенин хүлээп ап көрүңер! Байлак арга-дуржулгачар, тура-сорууңар болгаш удуртукчу шынарларыңар талантылыг болгаш чедишкинниг удуртукчу кылдыр силерни көргүскен. Силерниң күш-ажылыңар төрзөн черинерни сайзырадырынче болгаш россияжи күрүнени быжыглаарыңа ам-даа угланар дээрзинге бүзүрээр мен. Быжыг кадыкшылды, сыныш чок энергияны, бодалдарыңар боттанырын күзедим! «Росетки» ААН-ниң баштаар чериниң даргазы О.Бударгин».

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Силерниң адресинерге келген хей санныг байыр чедиришкиннеринге болгаш чүректиң ханызындан күззешкиннерге каттыштым! Бо онзагай хүнде хайымныг чуртталгачар оруунуң номунга чырык күззешкиннер, аас-кежиктиг өскерлишкиннер, турум келир үеже чедишкиннерниң чаа арыны немежирин күзедим! Сеткилим ханызындан аас-кежикти, чаагай чорукту, күзелдеринер бүдүп чоруурун, кадыкшылды күзедим. Чедишкиннер, сыныш чок тура-сорук болгаш байлак арга-дуржулга эртенги хүнге магадылалды тургузар болзун! Хүндүткел-биле, хамааты камгалал, онза байдалдар болгаш айыыл-халаптарның уржуктарын чайладыр херектер талазы-биле сайыт В. А. Пучков».

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Төрүттүнген хүнүңер-биле байыр чедиришкенин хүлээп ап көрүңер! Силерниң эгелээшкиннеринерге болгаш ажил-ижинерге чедишкиннер кезээде кады чорзун. Аас-кежикти, чаагай чорукту болгаш быжыг кадыкшылды силерге күзедим! РФ-тиң саң-хөө сайыды Антон Силуанов».

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Төрүттүнген хүнүңер-биле байыр чедиришкенин хүлээп ап көрүңер! Күрүнениң бедик албанында ажилыңарга, Тыва Республиканың социал-экономиктиг болгаш культур-

луг хөгжүлдезиниң хей санныг берге айтырыгларын, чоннуң амыдыралын экижидер сорулгаларны шиитпирлээринге чедишкиннерни күзедим. Шолбан Валерьевич, Силерге быжыг кадыкшылды, аас-кежикти болгаш чаагай чорукту, Ада-чуртка бараан болуруңа чаа күштү болгаш тура-сорукту күзедим. Хүндүткел-биле, РФ-тиң айыыл чок чоруунуң федералдыг албанының директору А. Бортников».

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Төрүттүнген хүнүңер-биле байыр чедиришкенин хүлээп ап көрүңер! Кадыкшылды, аас-кежикти болгаш чедишкиннерни күзедим! Хүндүткел-биле, РФ-тиң Президентизиниң дузалакчысы В. Сурков».

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Төрүттүнген хүнүңер-биле байыр чедиришкенин хүлээп ап көрүңер! Быжыг кадыкшылды, аас-кежикти, өг-бүлелерге чаагай чорукту Силерге күзедим. Росатом Куркорпорацияның чиңгине директору С.В. Кириенко».

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! Төрүттүнген хүнүңер-биле байыр чедиришкенин хүлээп ап көрүңер! Силерге кадыкшылды, чаагай чорукту, Россияның болгаш Тыва Республиканың ам-даа бурунгаар хөгжүлдезинге чаа-чаа чедишкиннерни күзедим. Силерни болгаш Силерниң чоок кижилеринерни чаагай чүүл бүргөп чорзун. Хүндүткел-биле, Роснефть КХ ААН-ниң баштаар чериниң даргазы И.И. Сечин».

«Хүндүлүг Шолбан Валерьевич! «Газпром» акционерлиг ниитилелдин баштаар чериниң мурнундан Силерниң төрүттүнген хүнүңер-биле байыр чедиришкенин хүлээп ап көрүңер! Үре-түңнелдиг ажилыңарга ам-даа чедишкиннерни болгаш чаагай чорукту, аас-кежикти болгаш кадыкшылды күзедим. «Газпром» АНБ-ниң даргазы А.Б. Миллер».

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун адынга дараазында удуртукчулар байыр чедиришкенин чоруткан:

РФ-тиң Айыыл чок чорук секретары Н. Патрушев, РФ-тиң Дээди Судунуң даргазы В.М. Лебедев, РФ-тиң Камгалал яамызының Аппарат удуртукчузу Ю. Садовенко, РФ-тиң чиңгине прокурорунуң оралакчысы И.Г. Семчишин, РФ-тиң Чиңгине прокуратуразының кадрлар кол эргелелиниң начальниги С.В.Замуруев, Тарифтер талазы-биле Федералдыг албаның удуртукчузу С.Г. Новиков, Күрүне курлавырларының талазы-биле Федералдыг агентилелдин удуртукчузу Д.Ю. Гогин, Күш-ажыл болгаш чонну ажилга хаара тудар Федералдыг албаның удуртукчузу В.Л. Вуколов, Экологтуг, технологтуг болгаш атом-нуг хайгааралдыг Федералдыг албанының удуртукчузу А.В. Алешин, Суг курлавырларының Федералдыг агентилелиниң удуртукчузу М.В. Селиверстова, Россияның Ажаалга банкызының

баштаар чериниң да Г.Греф, Төп Шериг округ шериглериниң командыла В.Зарудницкий, Үшкү арб. апелляция судунуң да П.В. Шошин, Газпромнуң регионгаз» ААН-ниң чи директору К.Г. Селезнев, КД ФЧ даргазының оралакчысы И.В. Лебедев, Росур фондузунуң даргазы, чога РАО-нуң академиги А. Ли. Күрдуманың Регламент гаш ажилдар организа комитеттиң даргазы С.А. пов, РФ-тиң Президентизиниң чөвүлөкчизи В. Толстой, Р Президентизиниң тускай раммалар кол эргелел начальниги А.Л. Линец, Р Президентизиниң чөвүлө – Президентиниң конт эргелелиниң начальниги К. ченко, Росатом энергияз Куркорпорациязының Ха рал чөвүлелиниң даргазы Грызлов, РФ-тиң көдээ а агый сайыды А.Н.Ткачев, Р энергетика сайыды А. Н. РФ-тиң Бойдус курлавы ры болгаш экология сай С.Е. Донской, РФ-тиң На тиктер саарылгазынга троль талазы-биле феде дыг албаның директор оралакчысы Н.Б. Цвет РФ-тиң Президентизиниң тики политика талазы-б эргелелиниң начальниг оралакчысы И. Дивейкин, тиң Күрүне Думазының д тады Н.С. Максимова, РФ Күрүне Думазының депута Совет Эвилелиниң Маад Н.Т. Антошкин, РФ-тиң Пен фондузунуң баштаар чери даргазы РФ А. Дроздов, РФ Күрүне Думазының даргазы оралакчысы, «Чаңгыс дем Россия» партияның чиңг совединиң секретары С. Не ров, РФ-тиң Күрүне Думазы даргазының оралакчы А.К. Исаев, Россияның Х директорунуң оралакчысы РФ-тиң ХФА-ның тускай рылзаазының удуртукчузу Миронов, «Россияның дем оруу» ААН-ниң президент В.И.Якунин, Күрүне Думазы айыыл чок чорук болгаш к рупцияга удур демисел таа зы-биле комитеттиң дарга И. Яровая, Күрүне Думазы аграр айтырыглар талазы-б комитеттиң даргазы Н.В. Панк актер, режиссер, РСФСР-н улустун артизи Александр К лягин, РФКП ТК-ның дарга Г.А. Зюганов, РФ-те Уруглар эргелерин камгалаар бүр эргелиг төлээ Э.А. Памфилов РФ-тиң Президентизиниң ч нында уруглар эргелериниң т лазы-биле бүрүн эргелиг төл П. Астахов, «Итера» ДКБ-ни президентизи И.В. Макаро Россияның улетпүржүлөр бол гаш сайгарлыкчылар эвилелини президентизи А. Шохин, «Рос сельхозбанк» ААН-ниң баштаа чериниң даргазы Д. Патрушев болгаш өскелер-даа.

ТР-ниң Чазааны

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ УЛУСТУҢ БАЙЫРЛАЛЫ «НААДЫМ-2015», ЧӨӨН-ХЕМЧИК (ДАА) КОЖУУННУ ҮНДЕЗИЛЭЭН ХҮНҮНДЕН БЭЭР 250 ЧЫЛЫНЫҢ БАЙЫРЛАЛЫНЫҢ БАЗА ДИРИГ ХӨГЖҮМНҮҢ БОЛГАШ ЧҮДҮЛГЕНИН «ҮСТҮҮ-ХҮРЭЭ» ФЕСТИВАЛЫНЫҢ ПРОГРАММАЗЫ

2015 чылдың июль 23

10.00 «Чуртталганың кидисте хээлери» республика конкурсу, өглер хоорайы.

11.00-16.00 Тыва Республиканың малчыннар байырлалы «Наадым-2015», Даа кожууннун 250 чылының байырлалына тураскааткан аъттар арасында Тыва Республиканың чемпиондыгын алуу.

19.30-20.00 Чадаана хоорайның чаа стадионунун болгаш дириг хөгжүмнүн болгаш чүдүлгенин «Үстүү-Хүрээ» Улустар аразының XVI фестивалының байырлыг ажыдышкыны. Театр-концерт көргүзүг «Төөгүлүг Даа кожуун», Чадаана хоорайның стадиону.

21.00-24.00 Тыва Республиканың фестивалының хэдлайнерлеринин болгаш конкурстун хунунде эң эки киржикчилеринин концерти, Чадаана хоорайның стадиону.

2015 чылдың июль 24

09.00-10.00 Өглер хоорайының ажыдышкыны.

«Тос-ла чүзүн малымайны, доруктурза, тодар-ден» Тыва Республиканың кожууннарының агажыларының парад-чыскаалы.

«Наадым-2015»-тиң чемпионнарын шаңнаары алыдар, хүндүлел бижиктер тыпсыр.

Муңчу малчыннарга шынзылгалар тыпсыр, өглер хоорайы.

0.30 Тыва Республиканың тыва национал оркестринин концерти. Республиканың тывыгын уран чүүл коллективтеринин күлгери, өглер хоорайы.

0.30-17.00 Республиканың муниципалдыг тургузгарының аразында «Эң эки өг – 2015» конкурс, өглер хоорайы.

1.00 Тыва национал шайны хайындырарында «Чүзүн малымайның акчеми бээрле-ле!» деп кожууннун 250 чылында тураскааткан конкурс, өглер хоорайы.

1.00 Даа кожууннун 250 чылында болгаш «Наа-

дым – 2015»-ке тураскааткан национал хүрешке аныктар аразында республиканың «Хүреш» турнири, Чадаана хоорайның стадиону.

17.00 Тыва күрүнениң үндезилекчизи Монгуш Буян-Бадырдыга тураскаалдың ажыдышкыны, Чадаана хоорай, Төл шөл.

18.00 Даа кожууннун 250 чылының байырлыг хуралы. Шаңналдар тыпсырының езулалы. Чөөн-Хемчик кожууннун улусчу коллективтеринин концерти, районнун Култура бажыңы.

20.00-24.00 Тыва Республиканың фестивалының хэдлайнерлеринин (Россияның девискээрлеринден, чоокку болгаш ыраккы даштыкы чурттардан) болгаш конкурстун ийги хунунде эң эки киржикчилеринин концерти, Чадаана хоорайның стадиону.

24.00 Байырлал фейерверги, Чадаана хоорайның стадиону.

2015 чылдың июль 25

09.00 Фестивальдың шупту киржикчилеринин болгаш аалчыларының хороозу.

Хороонун маршрут: 1. Майгыннар хоорайы

2. Алды-Хүрээ

3. Үстүү-Хүрээ

11.00 Мөргүл номчууру, Үстүү-Хүрээ.

10.00 – 11.30 Тыва Республиканың малчыннарының VII съездизи, концерт, Чадаана хоорайның Култура бажыңы.

10.00 – 12.00 1941-1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайынында Тиелелгениң 70 чылында, Тыва Республиканың улустун байырлалы «Наадым-2015»-ке, Даа кожууннун 250 чылының байырлалына тураскааткан национал чадан кара адарында Тыва Республиканың чемпиондыгын алуу, Чадаана хоорайның стадиону.

12.00 – 12.30 Өглер хоорайына хаары:

- республиканың муниципалдыг тургузгарының аразында «Эң эки өг – 2015» көрүлдө конкурстун тиилекчилерин шаңнаары. Өглер хоорайы.

13.00 Улустун байырлалы «Наадым-2015»-ке болгаш Даа кожууннун 250 чылының байырлалына тураскааткан национал хүрешке эң шыырак мөгелеринин аразында ТР-ниң «Хүреш» чемпиондыгын алуу, Чадаана хоорайның стадиону.

20.00-23.00 Дириг хөгжүмнүн болгаш чүдүлгенин «Үстүү-Хүрээ» Улустар аразының XVI фестивалының гала-концерти. Шаңналдар тыпсыры, Чадаана хоорайның стадиону.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың девискээринге өртке удур онза чурумну кириеринин дугайында

2015 чылдың июль 15 № 355 Кызыл хоорай

Арга-арыгга өрт талазы-

айыыл чок чорукту ханды-

арулгалыг 1994 чылдың

№ 21-де «Өрт айыыл чок

уң дугайында» № 69-ФХ

жалдыг Хоойлуга, Тыва

Республиканың 2004 чылдың

№ 29-та «Тыва Республи-

када өрт айыыл чок чоруктуң

индиги» № 1168 УХ-1 Хоой-

лук Россия Федерациязының

2012 чылдың апрель

«Өртке удур чурумнун

индиги» № 390 доктаалына

үр Тыва Республиканың

индиги доктаадыры болза:

Тыва Республиканың де-

ринге 2015 чылдың июль

август 4-ке чедир өртке

онза чурумну тургузар.

Өртке удур онза чурумнун

болуп турар үезинде Тыва

Республиканың девискээринге

дур немелде хемчеглерни

еринин доктаалга кошкан

планын бадылаар.

3. Өртке удур онза чурумнун

күштүг болуп турар үезинде өрт

айыыл чок чоруктуң дараазында

немелде негелделерин тургузар:

хамаатыларның арга-арыгже

кириерин болгаш транспорт ай-

маан олче кириерин, арга-арыгга

ажылдарның бүгү хевирлерин

кылырын, култура-массалыг

болгаш спорт хемчеглерин эрт-

тириерин болдурбас;

арга-арыгга от салырын, бок

болгаш артынчылар өрттедирин

болдурбас.

4. Суурларның болгаш хоорай

округтарының тус чер бот-

башкарылга органдарына

оларның эргезинде турар девискээрлерге

2015 чылдың июль

15-тен эгелеп өртке удур онза

чурумну тургузарын, ооң күштүг

болуп турар үезинде өрт айыыл

чок чоруктуң немелде негелделерин

ажылдап кылырын сүмелээр.

5. Тыва Республиканың Ча-

зааның 2015 чылдың июнь 16-да

«Тыва Республиканың девискээр-

ринге өртке удур онза чурумну

кириеринин дугайында» № 299

доктаалын күжүн чидирген деп

санаар.

6. Бо доктаалды «Тувин-

ская правда» болгаш «Шын»

солуннарда парлаар, «Эрге-

хоойлу медээлеринин албан-

езузуңуң интернет-порталыңа»

(«www.pravo.gov.ru») болгаш

«Интернет» информастыг-теле-

коммуникастыг четкиде Тыва

Республиканың албан-езузуңуң

сайтызынга кириер.

7. Бо доктаалдың күүсел-

дезинге контролду Тыва Рес-

публиканың Арга-арыг ажыл-

агыиының талазы-биле күрүне

комитетинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазак

Даргазының оралакчызы

А. МОНГАЛ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ АЙТЫШКЫНЫ

Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың май 3-те №135-р айтышкынынга өскерилгелер кириеринин дугайында

2015 чылдың июнь 1 №244-р Кызыл хоорай

1. Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың май 3-те «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырганың Тыва Республикада биче хемчээлдиг хемелеринин эжиндиришкенин эгелээринин болгаш доостурунун үе-хуусаазын доктаадыр талазы-биле төлээлтирген органының дугайында» № 135-р айтышкынының 1 пунктузунга дараазында өскерилгелерни кириер:

1) «доктаадырынга» деп сөстү «тодарадырынга» деп сөсбиле солуур;

2) дараазында уткалыг домакты немээр: «Тыва Республикада

биче хемчээлдиг хемелеринин эжиндирип эгелээринин болгаш доостурунун үе-хуусаазын Тыва Республиканың Чазааның айтышкыны-биле доктаадыр».

2. Бо айтышкыны «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарда парлаар, «Эрге-хоойлу медээлеринин албан-езузуңуң интернет-порталыңа» («www.pravo.gov.ru») болгаш «Интернет» информастыг-телекоммуникастыг четкиде Тыва Республиканың албан-езузуңуң сайтызынга кириер.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш.КАРА-ООЛ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Чөөн-Хемчик кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының составына немелделер дугайында

2015 чылдың июль 10 № 113/561-6 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2010 чылдың декабрь 27-де «Чөөн-Хемчик кожууннун девискээр соңгулда комиссиязын четчелеп тургузарының дугайында» №153/662-5 доктаалы-биле тургустунган Чөөн-Хемчик кожууннун девискээр соңгулда комиссиязынга кан-

дидатуралар талазы-биле саналдарны өөренип көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргелеринин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунун 29 чүүлүнүн 11 пунктузун удуртулга болдурга, Тыва Республиканың

Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Чөөн-Хемчик кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының составына томуйлаар:

Очур-оол Ачын Алексеевичини, 1987 чылда төрүттүнген, эртеми ортумак, ТР-ниң Чөөн-Хемчик болгаш Сүт-Хөл кожууннарының талазы-биле КШК-ның шериг албанынче хамаатыларны белеткээр болгаш келдиртир салбырының начальниги, комиссияның составына томуйлаар кылдыр ажилдап турар черинден сүмелзэн.

2. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарында парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д. ОНДАР.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретарының хүлээлгезин күүседип турар А.Н. ЛОПСАН.

Бай-Тайга кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнүнүн хүлээлгезинден хостаарының дугайында

2015 чылдың июль 10 № 113/562-6 Кызыл хоорай

Бай-Тайга кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү, ажилдап турар черинин аайы-биле комиссияның составынче депшиткен Серен-Чимит Айюр Олчат-ооловичини билдиришкенин сайгарып көргөш, «Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында» Федералдыг хоойлунун 28

чүүлүнүн 7 кезезинге дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

Серен-Чимит Айюр Олчат-ооловичини, 1977 чылда төрүттүнген, Бай-Тайга кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүн хүлээлгезинден хостаар.

Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарда парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д. ОНДАР.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретарының хүлээлгезин күүседип турар А.Н. ЛОПСАН.

ДЫҢНАДЫГ

Бай-Тайга кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнү бүрүн эргелеринин хуусаа бетинде доозулганы-биле Россияның Күрүне Думазында депутаттар мандатарының хуваалдазынга кириштирген кандидаттар даңзызын депшиткен политиктиг партияларга, хөй-ниити каттыжышкыннарынга, Бай-Тайга кожууннун Төлээлчилер хуралында, ажилдап, албан хаап, өөренип, чурттап турар черинин аайы-биле соңгукчуларга Бай-Тайга кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының составының (бадылаар эргелиг бир кежигүн) кезин четчелеп тургузарының талазы-биле саналдарны хүлээп ап эгелээнинин дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы дыңнадып тур.

Бай-Тайга кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының составына саналдарны бо дыңнадыгны парлаан хүнден он хонуктуң дургузунда дараазында адреске кирип болур: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы (каб. 210, тел. (39422) 2-10-09).

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы.

1925 чылдың июль 22-де ССРЭ биле Тываның аразында найыралдыг харылзааларны тургузарының дугайында Дугуржулга чардынган. Таңды-Тыва Арат Республиканың делегациязын Чазак даргазы Дондук Куулар (Шөми чурттуг), Биче Хурал даргазы Нимачап Монгуш (Шөми чурттуг), Нарын бижик даргазы Далаа-Сүрүн (Ак-Эрик чурттуг) олар баштап, Тываның талазындан Дугуржулгага ат салганнар. Бо төөгүлүг болушкундан бээр мугур 90 чыл бооп турар. Номчукчуларның кичээнгөйинге Дугуржулганы долузу-биле база Таңды-Тыва Арат Республиканың Биче Хуралының даргазы Нимачап Монгуштуң Таңды-Тыва Арат Республиканың улустуң үшкү Улуг Хуралында илеткел чугаазын бараалгаттывыс.

Архив документиленеринден

ТАР-ның Даштыкы херектер ямызы

ССРЭ-биле Таңды-Тыва Улус Республиказының аразында найыралдыг харылзааларны тургузарының дугайында 1925 чылдың июль 22-де Москвага ат салган Дугуржулга

Тыва АССР-нің
Төп Күрүне архиви
Фонд № 100
Бижилге № 1
Шыгжалда № 10

Эгелээни: 1925ч. Март 5
Төндүргени: 1925 ч. июль 22
Шупту 9 арын

ССРЭ-биле Таңды-Тыва улус республиказының аразында найыралдыг харылзааларны тургузарының дугайында 1925 чылдың июль 22-де Москвага ат салган ДУГУРЖУЛГА

Россияның эргидеги хаан чазаның, хоойлуга дүүшпес хөдөлүшкүннеринден болгаш Таңды-Тыва чуртка хамаарыш-тыр Россияның мага езу-биле тургускан протекторатындан РСФСР-нің Чазаа 1921 чылдың сентябрь 9-та тыва улуска кыйгырынга ажы-биле ойталаанының ужурунда, база ук Чазак Таңды-Тываны бодунуң девискээри деп бичии-даа сана-вайн турарын, аңаа бичии-даа семевейн турарын чарлаанының ужурунда, а ол ышкаш 1922 чылдың март 5-те Таңды-Тыва Чазактың нотазында саналынга, РСФСР-нің Чазаның барган хары-зынга РСФСР-нің Чазаа тыва улус-биле найыралдыг харылзааларны тургузары-га белининиң дугайында 1922 чылдың мартта «... Таңды-Тыва Улус Чазаның адынга кылган медеглелинге дүүштүр, ССРЭ-нің Чазаа болгаш Таңды-Тыва Улус Республиказының Чазаа ССРЭ-нің улустары-биле болгаш кожа-хелбээ тыва улус-биле хостуг кады ажилдажылгаже болгаш культурулуг база экономиктиг кады ажилдажылгаже сеткилин ханызындан чүткүлдүүн удуртулга болдурга, ук сорулга-биле чугаалажышкыннар кылыр деп шийтпирлээш, дараазында бүрүн эргелиг төлээлекчилерин томуйлаан:

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Чазандан:

Борис Николаевич Мельниковту,
Николай Петрович Колчановскийни,
Григорий Семенович Ягринни.

Таңды-Тыва Улус Республиказының Чазандан:

Тондукту,
Нимачапты,
Далаа-Сүрүнү.

Бо төлээлекчилер хоойлу езугаар бүрүн шын тургустунган боттарының бүрүн эргелерин хүлээп көрүп, солуш-каш, Таңды-Тыва Улус Республиказының болгаш Кыдат Республиканың аразында харылзааларны таарыштыр шийтпирлээр-ин манавайн, дараазында чүүлдерни дугурушканнар:

1-ги чүүл

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Чазаа Таңды-Тыва Улус Республиказының найысылалы Хем-Белдир хоорайже бодунуң консулун чорудар болгаш Чаданаже база өске-даа чер-лерже Консул төлээзин болгаш садыг төлээлекчизин, аңаа чагырткан, Таңды-Тыва Улус Республиказының янзы-бүрү черлеринге ажилдаар эргелиг, бо чүүлде көрдүнгөн, даштыкы садыг монополия-зында айыткан бүгү эргелиг ажилдакы-ларны чорудар.

2-ги чүүл

Таңды-Тыва Республиканың Улус Ча-

заа ССРЭ Чазаа-биле дугуржулга езугаар бодунуң Консулун ССРЭ-нің найысыла-лы Москва хоорайже чорудар, а ол ышкаш бодунуң Консул төлээлекчилерин ССРЭ-нің кызыгаар округтарында чорудар.

3-кү чүүл

Совет Социалистиг Республикалар Эвилели биле Таңды-Тыва Улус Рес-публиказының аразында Күрүне кызыгаа-рын ССРЭ-нің Чазаа-биле Таңды-Тыва Республиканың аразында тускай дугуржулгага үндезилеп тургузар, ук дугуржулга болдунар-ла чоокку үеде кылдынар. Түр үеде Күрүне кызыгаарын тургузарында чедир үеде дугуржул турар ийи таланың бот-боттарының эконо-миктиг сонуургалынга дүүштүр ССРЭ-нің Чазаа тыва хамаатыларга хостуг аргыжарының, боттарының көдээ ажил-агы болгаш үлетпүр продуктуларын садыглаарының, Усинск районнуң де-вискээринге аңныыр-тивыш ажил-агыын чорударының аргаларын бээр.

4-кү чүүл

Дугуржул турар талаларның хүлээ-чири болза:

1. Кайы-бир талага удур азы ооң ча-заан ийикпе, азы ооң-биле эвилел кү-рүнелерниң чазактарын дүжүр октаар сорулгалыг дорт-даа, дорт эвес-даа демиселди чорудуп турар Чазактарны, организацияларны, бөлүктөрү азы тус-тус кижилерни бодунуң девискээринге тургуспас, а ол ышкаш боттарының хамаатыларын ийикпе, азы өске-даа күрүнелерниң хамаатыларын кайы-бир талага удур шериг хүрээленинче мобили-застаарын азы эки тура-биле элзидерин бодунуң девискээринге болдурбас.

2. Кайы-бир талага удур дорт азы дорт эвес-даа демисежи турар кандыг-бир чазактарга азы организацияларга хамааржыр азы ук демиселге ажыглаан туруп болур чепсекти бодунуң девискээ-ринче болгаш эвилел күрүнелерниң девискээринче киирерин азы сөөртүрүн бодурбазының бүгү хемчеглерин алыр.

5-ки чүүл

Таңды-Тываның кезээн моон мурнунда Россияның колония кылып ап турганын факт деп санааш, 1921 чылдың сен-тябрь 9-та тыва улуска кыйгырынга РСФСР-нің Чазаның медеглелин езу-гаар, совет хамаатылары бооп турар орус чурттакчыларның эрге-ажыктарын камгалаар дугайында, Таңды-Тываның черин күш-биле эжелээрин канчап-даа болдурбас дугайында РСФСР-нің Чазаа тыва улус-биле болгаш ооң күрүне эрге-чагыргазының органнары-биле эргежок чугула харылзааларны тургузар.

Таңды-Тываның Улус Чазаның бол-

ТӨӨГҮЛҮГ ДУГУРЖУЛГА

гаш ССРЭ-нің Чазаның дугурушканы болза:

Таңды-Тываның Улус Чазаа-биле Таңды-Тыва бот-башкарылгалыг Күш-ажылчы Орус Колонияның аразында чарган эрги керээлерни күш чок деп санаар, оларны чаа керээлер-биле со-луур. Таңды-Тыва бот-башкарылгалыг күш-ажылчы Орус Колония болза тус-кай дүрүмде доктааткан езугаар тус черде калбак бот-башкарылгалыг Ко-лония бооп турар деп чаа керээлерге айтыр. Таңды-Тыва Улус Чазаа-биле бот-башкарылгалыг күш-ажылчы Орус Колонияның аразында чарган эрги керээ-лер чаа керээни чарарында чедир күштүг бооп артар.

6-гы чүүл

Дугуржул турар ийи таланың хамааты-лары садып саарары-биле өске таланың девискээринче киир сөөрткен азы үндүр сөөрткен барааннар дээш чогуур док-тааткан кайлы үндүрүлгелерин төлээр, ук үндүрүлгелер эң-не таарымчалыг таланың хамаатыларындан ол-бо бараанны киир сөөрткени азы үндүр сөөрткени дээш тыртар үндүрүлгелерниң хемчээлинден ашпас болур ужурулуг.

7-ги чүүл

ССРЭ-нің улустары-биле тыва улустуң культура болгаш экономи-ка харылзааларын быжыглаарында болгаш хөгжүдеринге эргежок чугула почта-телеграф харылзааларын орга-низаастаарының херзэнге Таңды-Тыва Улус Республиказының Улус Чазанга идиг бээр дээш Совет Социалистиг Рес-

публикалар Эвилелиниң Чазаа оо-дунга хамааржыр Таңды-Тываның де-кээринде туруп турар демир удазынн оларның станция дериг-херекселдери болгаш почта дериг-херекселдери-кады Таңды-Тыва Республикага х-дамчыдып бээр.

8-ки чүүл

Совет Социалистиг Рес-публикалар Эвилели биле Таңды-Тыва Республиканың аразында болдуна чоокку үе иштинде үргүлчүнүн д-доктаамал почта, телеграф бол радиотелеграф харылзааларын уд-чарар тускай дугуржулгаларга үнде-тургузар.

9-ку чүүл

Бо дугуржулганы орус болгаш к-дылдар кырынга ийи кезекке тургус-кезек бүрүзү аңаа ат салган үеден эң-күштүг болур болгаш ийи таланың ча-тары бадылаан турар.

Ону бүзүредир-биле дугур-турар ийи таланың бүрүн эрге-төлээлекчилери бо Дугуржулга атта салган болгаш ону боттарының тал-ры-биле магадылап тургускан.

Европаның чыл санаашкыны-б 1925 чылдың июль 22-де Москва хоо-га, Тываны-биле чылдың 6 ай 2-ниң хүнүндө чарган.

Б.Н. Мельников Тергиилекчи даргазы Дондук
Н.Колчановский Тергиилекчи
кежигүнү Нимачап
Гр.С.Ягрин Нарын бижик дарг
Далаа-Сүрүн

Таңды-Тыва Арат Республиканың улустуң үшкү Улуг Хуралында Нимачаптың чугаазы

Оралакчы дарга Токпалдан: Даштыкы ямының илеткелин сайыт Нима-номчуур-дур.

САЙЫТ НИМАЧАПТАН ИЛЕТКЭЭНИ БОЛЗА (допчулаан):

1. 1921 чылда бистиң Таңды-Тыва араттың чазан эң баштай тургускаш, бистиң, Даштыкы ямыны чаа ажыдып тургускандан бээр беш чылдың ою болуп, кайы-даа даштыкы кижилер-биле харыл-зажып, янзы-бүрү ажил-херекти эргелеп шийтпирлеп турган болза-даа, чаңгыс-даа даштыкы күрүне-биле баржып, кел-чип таныжып турган чүүл чок турган.

2. Бо чылдың дөрт айның алды чаазы-нда чазак чериниң хүлээп алган саавырын эдерип, сайыт Нимачап мен, Эреңгей сайыт Дондук, Төп хорааның даргазы Шактар болгаш өске-даа кежигүннер-биле кады Улуг-Хемниң суунга сал-биле чеди хонуп чорааш, ол айның он үштүң хүнүндө Минусинск хоорайның чоогунга чеде бээривиске, ССРЭ улустуң, кызыгаар дүжүмеди оттуг, ончалыг, кызыл туктуг уткуп чедип келгеш, Бүгүде найырамдаар Таңды-Тываның аразында чурт кызыгаары каттыжып турар, ам ийи улустуң аразында найыралы улуг болур боор деп идегеп турар мен дээн. Оон чоруткаш, хоорай кыдыында чеде бээривиске, ол хоорайның исполком тергиилекчизи Исаев баштаан албан кижилери шерин чыскаап алган турлар. Эр, херээжен хөй кижилер уткуп ап, хөгжүм ырладып езулаан, удур-де-дир байыр чедиришкенин дараазында, төлээлер бистерни тергеге олуртуп ал-гаш, албанның гостиница дээр черинге эккелгеш, шай ижирткениниң дараазында, санның бажыының иштинге бистерни эдертип киире берген. Каат-каат хөй өргээлер иштинге албанның эр, херээжен хөй кижилер бижик бижип турлар.

Ол кезээ, орай алды шакта албан черинден дүжүмет кижилерни хоо-райның чөөн-мурнуу талазында бир улуг бажыңга аппаргаш, аш-чем белет-кээш шай, чем берген. Оон дараазында исполкомнуң тергиилекчизи Исаев, шеригниң командири оларның илеткээни болза, Таңды-Тываның төлээлери бистиң

ССРЭ улустуң чуртунга чаа кирип кел дугайында бистер шуптувус аажок ү өөрүп тур бис. Бистиң ССРЭ улус эрге тутканнары болгаш Кызыл шерип сорулгазы болза чүгле бодунуң иш харагалзаары эвес, ырак чөөн чүкт дарлаттырып чораан биче буурай ул тарын шуптузун бир демей харагалза чүве төлээде, Таңды-Тыва дээр ул болза, база-ла чөөн чүктүң дарлаттыр чораан улустарының бирээзи мүн бол Силерниң Таңды-Тывага халдап карж лаар чижектиг чүүл үнер болза, бист кызыл-шеривис тынын, бодун хайы чокка чүткүп харалгалзаар бис. Чер ынчаш, бистиң ССРЭ улустуң алб кижилериниң сагыш-сеткили болга сөглээр сөзү-даа ол, шуптузу бир дем болур чүве төлээде, төлээлер силерл бистиң улуг черивиске чеде берзинер ол черниң албан кижилериниң сөзү ба ла бир демей болур» дээн.

Оортан найыр тарааш, демги гостин ца черинге барып хонгаш, даартазын хүн он шакта пароходка чедир бистер хоорайның эрге тутканнары шериг ча каап алгаш, хөгжүм ырладып үдээн. Оо тан чоруп пароход-биле бир хүн, бир д чорааш, эртенгиниң 6 шакта Краснояр хоорайга чеде бээривиске, база-ла алб кижилери бистерни уткуп кээп чыча тергеге, аът тергезинге олурткаш, «Мо ква» деп гостиницага чыттырган. Дары зында хүн кызыл-шеригниң чайлаглаа черинге, база Шикун олар кады бисти кызыл-шериг тыва улуска кандыг-да даштыкы күрүнеден халдаар чергел каржы чүүл үндүрер болза, анаа көр турбас, силерниң улусту кезээ шагда х рагалзаар бис деп илеткээш, бистерни кижилер бүрүвүске шериг хеп белекке бер ген. Дараазында хүн кызыл-шериглея ак-шеригниң тугун чаалап узуткааны ч жектиг ланчы, пулемет, үгер-боо боол чергелиг шериг...

НАРДЫНГАНЫНДАН БЭЭР 90 ЧЫЛ

Аңаа 3 хонгаш, дүнекиниң 9 шакта чуртундан үнүп, демир-орук-биле чок, орус, кыдат, негр, көрей чижектиг эрзэжен ниитизи-биле беш чүс хире дөрт хонук чорааш, чээрби беш-ссыя төвү Москва хоорайның черинге 7 шакта чеде бээривиске, Даштыкынын, Коминтернаның төлээлери аан ол хоорайның дыка хөй эр, эржен кижилери чыылган турган. Иштинде Даштыкы яамының килдис некизи Берлин. Ол уткулга үезинде дээн: «Таңды-Тыва республиканың түмөнниң төлээлери бистиң ССРЭ үнүп-найысылалы Москва хоорайның орук ара саат чокка чоруп моор-елген дугайында бистиң яамының ундан байыр чедирип келдим». Бис сөстү төлээ Дондук алган: «ССРЭ үнүп даштыкы яамызының төлээзи байырын хүлээп алгаш, да-нда харылап илеткээрим болза, Таңды-Тыва тускай күрүне болу болза-даа, кайы-даа даштыкы елер-биле харылзажып чоржуп, анчан чүве чок. Ам тус чазаавыстың шыкыны-биле силерниң Совет тың сайыды, эрге тутканнар-биле хары-биле ук чуртувустан үнгеш, ниң ССРЭ улустуң чуртунуң иштин-енивистен бээр орукка таварышкан йларның эрге тутканнары-биле жып, найыралды-биле таныжып, моондак чокка эки чоруп чедип ивистиң байырын айткаайн». Ооң азында Коминтернаның төлээзи: «Тываның арат намның төлээлери үнер тус намның мурнундан бистиң тернаның черинге чедип келген болза улуг өөрүнчүг чүве-дир. Соңгаар Таңды-Тываның араттың бистиң Коминтерна-биле харыл-лабаазын каттыштырган Тываның амы улам-на хөгжүп мандырыныңын илеткээйн», деп чугаалаан. Шактар: «Коминтернаның төлээзи эшке байыр чедиргениниң дараа-илеткээрим ужуру болза, бисти Тыва дээр кезек биче улус моонда чүзүн-баазын өжээрбек каргыс-дарладып-мөлчүдүп, түмөн-чүүлүн човулаңын эдилеп чораан болза-м хувискаалдыг намның удуртуп үнгенинден соңгаар ол дарлалдың чындан чоокта чаа уштунган бис, болза-даа намның үзөл суртаалын-лип ап шыдаар чүүлүвүс шоолуг и, бир-тээ, Москва хоорайның че-турар бүгү делегейниң намнарын шытырып турар черден үндезилеп ат намны хөгжүдүп сайырадыр ил келген бис» — дээн. Оон да-нда төлээлер бистерни чычаан ерге олуртуп алгаш, «Европейск» стиницага чедирип кээп, олурткан. Н дараазында бистерге эрги иң олуруп турган херими дээр даш, иш, демир-биле кылган каът-каът тээ бедик улуг бажыңның иштинде мөңгүн, алмаз чергениң чүзүн-эртине даш-биле кири чыпыр-п кылган эдилелдерни көргүстү. Соонда даштыкы яамының сайы-те ооң албан черинге ужурашкаш, актың саавыры-биле таныжар деп ивисти илеткээш, бир кара дилги ус, база арат түмөнниң ызыгуур-ын эдерип, моол улус-биле кат-бис деп удаа-дараа сорулгазын-п турар улустар Тывада бар деп, петкеп чугааладыбыс. База нам үннеринден Коминтернага бир аас-биле илеткээш, албанның би-иле тайылбырладыбыс. База моол Москва хоорайда олурар элчин Данзыга база илеткээш бис. Дараазында, Коминтернадан биске ээни болза, Кыдат улус бо үеде

бодунуң иштинде үймээн үнүп кончуг дүшкүүлүг туруп турган. Ам силерниң Тыва Моол улус-биле каттыжар болза, ол каргыс идегеттиң холунга кирип, човулаң эдилээр магатчок төлээде, тускай турар болзунарза эки. Моон мурнунда ССРЭ Кыдат улус-биле чугаалажышкын кылбайн турган. Ам бистиң ССРЭ улустуң чазааның черинден Кыдат улустуң чазааның чери-биле харылзажып чугаалашкаш, найыралдың керээ би-жиин тургускан. Оон туржук, кыдат улус моол улустуң оран-чуртун-даа бистиң деп турар чүүл бар. Харын Таңды-Тыва моол улуска каттыжар болза, бо кар-

оран-чуртун эзээрген дарлаар ужуру кезээ шагда чок. Колония орустарны мурнукунуң эзээрген чазактың үезинде каргыс комиссар дүжүметтер Тываның чуртун эзээрген сагыш-биле албадап көжүрүп апарган херек-тир. Ам олар тус чурттан үнүп, чуртун ышкыган кижилер болур төлээде, оларны сывырып болбас. Олар болза кижичуртунга чурум езугаар найыралдыг эки чурттаар болза чогуур, дээн чүүл бар».

База эреңгей сайыт Рыков, саң сайы-ды Сокольников, бүгү шериг чөвүлелиниң тергидекчизи Фрунзе оларга ужура-жып танышкаш, тус-тус белектер тудуп

1925 чыл. Москва, Кремль, Алмаз Фондузу. ТАРН-ның Сайыттар Чөвүлелиниң даргазы Куулар Дондуктуң корона тудуп алган турары.

гыс идегеттиң холунга кирип, човулаң эдилээр магат чок. Ындыг төлээде, кыдат улустуң үймээниниң херээ нам-дап оожургааш, Таңды-Тываның херек чоруун чугаалашкыже чедир түр тус-кай турар болза чогуур деп чугаалааш, ССРЭ улустуң чазааның черинден хөй араттарның моол улуска каттыжар дээн херээн чөпшээрэвээн.

База ССРЭ улустуң Саңының бажыңыга бистерни кирип, саңның хөй каът өргээзинге улуг аптараның шооча-зын ажиткаш көргүскөн. Ооң иштинде платина дээр улуг шуткумал ак алдын, сарыг арыг алдыны каътташтыр чыскаап салган, оозу аажок хөй, база алмаз бол-гаш алдын акшаны шоодай савада суп шыгжааны дыка-ла хөй болду. База, бир өргээде улуг-биче аптараларда шарыглыг мөңгүнү болгаш хөй червонец акшаны-даа база көргүзүп турду.

База кызыл-шеригниң улуг парадында чордувус. Ол шеригниң командирле-ри бистиң кызыл-шеривис чүгле чаңгыс ССРЭ улусту харагалзаар эвес, моон мур-нунда кайы-даа эзээрбек каргыс идегетке дарладып, човалаң эдилеп чораан биче буурай улустарны шуптузун бир дөмей хоруп, оларга каржылаар, эзээргээр чи-жектег чүүл бар апарза, черле ону анаа көрүп турар ужуру окта чок болур төлээде, амы-бодун хайырлаас бис дээн.

Аэроплан дээр ужура оңгачага бистер-ни олурткан, Москва хоорайның барыын төп ортузунуң кырынга ужуруп чоруп турдувус.

ССРЭ-ниң Даштыкы херектер яамы-зының сайыды Чичерин баштап алган килдистер даргалары бистиң төлээлери кежээкиниң 6 шакта хоорайның мурнуу талазында улуг бажыңга чедиргеш, 11 шакка чедир найырлап, танцылаан. Аңаа сайыт Чичерин мынча диген: «Бистиң ССРЭ улус болза, улуг, биче улустарны шуптузун бир дөмей көөрдөн башка, еске артык, тудуу көөр чүве чок. Моон соңгаар силерниң Таңды-Тыва бистиң ССРЭ улус-биле бир дөмей хуу-чаяаның, эргелиг турар ужурулуг. Бистиң орус улус силерниң тыва улустуң, арат-албаты,

күүсеттис. Тергилекчи Фрунзе бодунуң чугаазында: «Бистиң хувискаалдыг кызыл шериглерниң сорулгазы болза, ыраккы чөөн чүктүң дарлаткан биче буурай улустарны камгалап ап, өрү тыртар, сай-зырадырын кол болдуруп сагыш салыр дээн. Силерниң Таңды-Тыва база-ла оларның иштинде турар төлээде, Тыва-дан сургуулдарны келдиргеш, ССРЭ улус-тан херексел тыпсып, шериг сургуулунга өөредип бээр бис» — дээн.

Москваның соңгу-барыын талазын-да бир улуг хоорайның иштинде чаан, арзылаң, ак, кара попугай, кундус, дыр-бактыг, ирбис, киш, дилги, бөрү, диин — черлик чүүл бүрү, куш аймаа, дөрт чүзүн адыгузун мал, балык, улуг чылан, чүүл-чүүл аңнар чижектиг аажок хөй амытаннар ону азырап турар кижилерин көрүп четчир арга-даа чок чер бар болду.

База бир улуг, каът хөй өргээ-даш бажыңның иштинде эрте бурунгуңуң хөй өңүг эртине-биле кылган чүүл — бүгү эт-эдилел болгаш эрги төөгү шагның улуг сөөктүг кижилер хөөрү, дашта сиилбээн-янзы-бүрү кижилер. Адыгузунуң дүрзү-хевирлери, база-ла дашта сиилбээн ок, ча, саадак азынган кижиниң дүрзү бар болду. Сес, тос болгаш он-он каът, шупту-зун даш, тууйбу, демир-биле кылган чагы-зын даш-биле кылган бажың база-ла хөй болду. Церковь дээр Христос шажының езузунуң хүрээзи 1600 бар дээр болду. Шажынны чүдүп, үе-үеде хуралын хурап, хөйү-биле аңаа чыглап тейлеп, шажынны чүдүвүшан турар.

4. Москва хоорайга делегейниң еске-даа күрүнелериниң база совет күрүнениң, хөй национал ажилчын тараачыннары-биле дөрбелчин суурга сүме иштинде чаа хеп кедиргеш, хостуг чыдар кылдыр орнукшуткан Ленин башкыны көргөн бис. Башкы Ленин анаа дириг кижичышкаш көстүр.

5. Москва хоорайның чурттакчы-ларының саны 1700000. Ында хөй нация-ның кижилери чурттап турар деп чугаа-лаан. Тыва биле Москва аразы беш муң ажыг верст бооп турар. Бир өртээл черни 40 верст деп бодаар болза 125 өртээл

чер-дир. Ол черниң кижилериниң аажы-чаңы чааш, чымчак улус-тур. Бистиң черниң кижилери-биле дөмей эвес. Харын бистиң көдээ кижичоорай черге чурттаар болза эът-ботка арай таарым-ча чок. Ол черниң агаар-бойдузу бистиң черинден дыка-ла өскөрлүк чүвези чок. Фабрика, заводтарның хөй каът өргээлери дыка хөй. Ооң иштинде хөөң, хөй дүгүнден шепкен, пөс, чүзүн-баазын чуга, кылын таавыларны машина-биле аргып кылып турар херээженнер 10000 кижичоорайда тараачыннар интернационалының төвү бар. Ында та-раачын араттарның 49 кижилери олуруп турар. Ооң иштинде Тюрк, Алжир, Париж, Египет, Палестина, Индия, Интенезия, Кыдат, Корея, Япония, Америка, Негр оларлар бар.

Бистиң Таңды-Тываның тараачыннары ооң-биле холбаалыг болур болза, аратка дузалыг болур.

Даштыкы яамының сайыды Чичерин бистиң төлээлери болгаш Якут, Башкир-стан, Кыргыз, Калмык, Узбекистан, Татар, Ойрот, Казах, Бурят-Моол бо тус-тус эргелиг он аймактың мурнунда дарлат-тырып чораан биче буурай улустарның төлээлери найыралды-биле таныш-тырып хуралдаткан.

Ам ССРЭ улустуң байдалы болза иштикиниң каргыстарын узуткап чок кылгаш, адаккы болгаш ортумак арат түмөнниң сеткил-сагыжын шуптузун каттыштырып, найыралдаштырып, улус төрениң херээн болгаш ажил-чорудулга-зын эргелеп-чорудуп, кайы-даа даштыкы күрүнелер-биле эп-найыралды быжыг-лап, керээ чарып, арат түмөнниң сеткил-сагыжын тайбыңчыдарын, улустуң саны хүн келген тудум улам сайзырап мандып турары байдалдан тодаргай көстүп турар.

ССРЭ-ниң чазактың черинден бис-терге 4 алдын, 2 бөдүүн шакты, алды алдын төгөрик, алды аржыыл белекке берген. Москва хоорайга 41 хонгаш чо-руурувус орта, эш сайыт Чичерин, чөөн чүк килдизиниң даргазы Малинников оларлар өргээзинге аъш-чем белеткеп, найыралдың байырлыг сөзүн солужуп чугаалашкаш, бисти үдээн.

6. Бо чайын тускай бүрүн эргелиг төлээлери томуйлап үндүргеш, Москва хоорайже чорудуп, Совет чазактың орус улус-биле эп-найыралдыг түр эдерип күүседир керээ бижиин 9 чүүлге чугаа-лажып доктааткаш, ол төлээлери хол үжүүн салган болза-даа, дараазында улустуң хуралына ону бадылаар деп доктааткан Тываның черинге мурнунда каргыс чазактың үезинде чөпшээрел чок тургускан шуудун өртээл (почта), са-йылгаан — медээниң херекселени — ССРЭ чазаандан Тываның чазаанга дужаап бээрин ол керээде доктааткан болгаш ону дужаап бээр комиссия келгеш ону ол езугаар дужаап берген.

7. Бистиң Тывада ам колония кижилерниң саны уруг-дары-биле кады — 12045 кижичоорай, өреге саны — 2301, чылгы малы — 9019, инек малы — 9635, хөй, өшкү — 13131, хаван — 915, сыын — 437, мыйгак — 200, дагаа — 27814, тараа шөлү — 6470 десятина, сиген кезер шөл — 4017 дес, бажыңныг суур 863 десятина болуп турар.

База Тыва чуртунда чурттап турар ССРЭ хамаатыларының саны 224 кижичоорай. Кыдат садыгжы кижилер — 119, оларның даргалары Байыртай, Өлзей-Байыр оларлар чөвүлекчилер 5, көрей хамаа-тылар — 166.

Москваның шериг сургуулунче 18 кижичоорай аныктар чоруткан. Моолдун Улаан-Баа-дырда ном, бижики сургуулунда 11 кижичоорай. Улаан-Баадырда таңгыт ном сургуулунда 23 кижичоорай. Барыын-Зуунуң Лавирин хиит черинде кижилерге бижики тывыскаш, 2372 лаң кириген.

Даштыкы улус-биле хамаарышкан ере, чээли, чаргы дугайын илеткелчи чугаалааш, илеткелчин дооскан.

Тыва Республиканың Хөй-ниити палатазының даргазы Хонук-оол МОНГУШ белеткээн.

Даа кожууннуң 250 чыл оюнга

ЧЫРЫТКЫЛЫГ XIV ДАЛАЙ-ЛАМА — ЧАДААНАДА

(Төнчүзү, Эгези №78 «Шында»).

Сценада бедик ширээде олурар Чырыткылыг Далай-Лама Башкыны ооң демгиле дузалакчызы хүнден хол майгыны-биле хөлөгелей дуглап алды. Мен Улуг Башкының оң талазында, Хемчик талазында тур мен. Сцена артында кызыл-хүрөң оргумчулук ламалар база бар. Оларның аразында Тываның Камбы-ламазы Сандак Казак база каш санныг тыва оолдар, Моолдан, Бурятиядан келген ламалар бар. Президент Ооржак биле парламент даргазы Бичелдей Башкының артында сандайда. Далай-Лама Башкы бодунуң дылында сарыг шажын өөрединиң дугайында чугаалай берди. Ону шилгедек эр киж и орус дылче очулдуруп тур. Орус дылда чугааны Улуг-Хемден келген Мерген Анай-оол тыва дылче микрофон таварыштыр очулдуруп тур. Ол очулгадан, Чырыткылыг Далай-Лама Башкы ам чаа Үстүү-Хүрээниң бузундуларынга баарга, ооң чулазы ам-даа хып турар болганын дыңнап алды. Улуг башкының ол өөрединиң аразындан мындыг сөстөр менээ тодазы-биле медреселче кирди. «Бис шуптувус – Будда Шакьямуниң салгакчылары кым-бир кижиге багай чүве кылырының дугайында кажан-даа бодавас ужурулгус. Бистиң бүгү-ле бодадаларывыс өскелерге дузалаарынче угланган болур ужурулгус. Бир эвес бис өскелерге дузалажыр болзувусса, боттарывыс база аас-кежиктиг болур бис. Бир эвес бис өскелерге хоре чедирер болзувусса, ол ооң соонда боттарывыска дедир чаңгылаанып келир. Бир эвес бис өскелерге дузалажыр болзувусса, ынчан келир үеде бис боттарывыс чаагай буюнныг чүүлдерге таваржыр бис». Шак мындыг уткалыг, бистиң амгы салгалдың тываларының кажан-даа дыңнап көрбээни, билбэзи-даа угаадыгы харамдыга берген дыңнап ор бис. Элдеп чүве, ажык дээр адаанда ховуда он-он муң кижилерниң сонуургал кылкан карактары чүгле Чырыткылыг Улуг Башкыда, оларның кичээнгейи — ооң үнүн улгаттырган очулгалыг ыдыктыг сөстөрүндө.

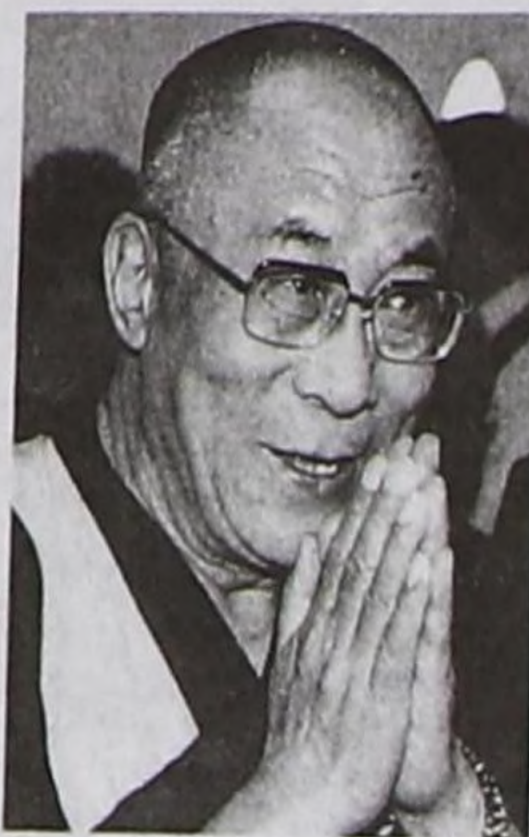
Ыдыктыг Улуг Башкы 14-кү Далай-Лама Үстүү-Хүрээге чораанының дугайында, ында шажын чулазы ам-даа өшпээни чугаалааш, бо ыдыктыг хүрээни бистер катап тудуптарывыска улуу-биле бүзүреді. Ынчангаш Чырыткылыг Далай-Лама Башкы Тываның президентизи Шериг-оол Ооржакка, бодунуң чугаазы-биле алырга «эге дуза кылдыр», 1500 американ долларны тутсуп берди. Шериг-оол Дизижилович ол баштайгы дузаламчыны Ыдыктыг Башкыдан ийи холдап алгаш, хөй чон мурнунга улуу-биле четтиргенин илередип, Үстүү-Хүрээни катап тудуп эгелээрин аазады.

Чырыткылыг 14-кү Далай-Лама Башкы-биле ужуражылганы Тываның Чазаа баш удур

планнап каан, ында базым бүрүзүн, минута бүрүзүндө чүнү канчаарын айтып каан турган. Бис ону сагып, хөй чон-биле ужуражылганы кылып тур бис. Ынчалза-даа Чазактың бадылааны протоколдан хажыдар ужуражылганы келген мындыг. Мээң оралакчым Серен-Доржу Дамдынович келгеш: «Тук ыдыктадыр дээн киживис белең, канчаар бис?» — дидир. Ам-на сактып келдим. Дүүн менээ Ак-Довурактан «Тыва даг-дүгү» комбинадының чингине директорунуң оралакчызы Маадыр-оол Ховалыг кээп чорааш, чоокта чаа депутаттарның Дээди Советиниң 17-ги сессиязынга бадылааны Тываның чаа тугу-биле дөмей тук даарадып алган, ону Чырыткылыг Далай-Ламага ыдыктаткаш, Мөңгүн-Тайга шыпшыныг киискидери-биле бистен чөпшээрел дилеп келди. Сентябрь 19-та Кызылга Арат Шөлүңге Тываның чаа тугун Чырыткылыг 14-кү Далай-Лама ыдыктап турганын көргөн киж чүве-дир. Бир эвес Тываның эң бединге Чырыткылыг Далай-Лама Башкының ыдыктаан тугун киискидиптер болзувусса, бистиң чуртувуска, чонувуска улуг сүлде херелдендирер болушкун деп билгеш, протоколду үрөп: «Дамдынович, байдалды көрүп тургаш, эрттиривити!» дидим. Сцена чоогунче киж чоккшулаар аргажок кылдыр шаг-даа ажилдакчылары турупкан чүве болгай. Бир канчангаш көөрүмгө, холунда шала бичежек, Тываның ак-көк, сарыг алалыг чаа тугун тудуп алган дөрт киж Чырыткылыг 14-кү Далай-Лама Башкыже тугун хере тудуп алган чадалап үнүп келдилер. Ыдыктыг Улуг Башкы узун ак кадаан бир азыынга баглап берди. Сөөлүндө, каш хонганда, ол ыдыктаан тукту ак-довуракчылар Мөңгүн-Тайга шыпшыныг киискидипкелнер. А чогаалчы М.Ховалыг «Ыдыктаан тук» деп чогаалын бижиптерге, ону тыва школарда программада киирген дээр чораан.

Улуг Башкыны ак өгже чаады. Өгдө тыва аъш-чемниң дээжизин делген каан турган. Тыва хептиг уруглар ак шаажанга тыва шайны куттулар. Чырыткылыг Далай-Лама Башкы шайны ишкеш, четтиргенин илеретти. Ооң даштыгаар үнүп келгеш президент Ооржактың «Волгазынче» углаптывыс. Маңаа хонупкан турган Ми-8 вертолет ол үеде орук кежилдир аэропорт бажының чанынче ужуп чоруй барган турган чүве. «Волгага» президент, Ыдыктыг Далай-Лама Башкы, ооң очулдурукчузу, база мен олуруптувус. Мурнунда ГАИ машиназы баштаан хөй машиналар шимчеп чорупту. «ЧАДААНА» деп агарты бижээн бетон үжүктөр чанынга чорувуста, орук кыдында бичежек хава ыт шөйлүп калганын эскерип кааптым. Хөөкүй ээзин эдерип чораан хевирлиг. Бо эпчок апарган байдалды Чырыткылыг Далай-Лама

Башкы көрбейн барган болза деп иштимде бодадым. Ындыг чүве кайда боор, Ыдыктыг Далай-Лама Башкының карааның көскүзү кончуг, ол шөйлүгөн хаваже углай ийи холун мурнунга туткаш, чалбарып кагды. Бүгү делегейниң сарыг шажын удуртукчузу албан-дужаалдыг Чырыткылыг 14-кү Далай-Лама Башкының сеткили бо хире энерелдиг боорга, бодум эп-

чоксунганымдан олудумдан чавызаш дээн ышкаш болдум.

Чадаананың төвүндө ийи каът садыг-столоваяга келдвис. Бирги каътта улуг залды кылын пөс-биле өрээлдей кылган болду. Чырыткылыг Далай-Лама Башкыны ынаар чаады. Столда тыва чемнер делгээн өрээлде Улуг Башкы Далай-Лама, ооң очулдурукчузу база мен бар мен. Президент Ооржак биле Дээди Совет даргазы Бичелдей улуг өрээлде артканнар. Протокол эзугаар чурум ындыг турган боор деп билдим. Чырыткылыг Далай-Лама Башкы стол кырында делгээн тыва чемнер көргөш, арны чырып, хүлүмзүрдү. Ол чырыткылыг хүлүмзүрүгден мээң сүрээделим чиде хона берген, мээң кирижели берген мага-бодум сула салдына берди. Улуг Башкы баштай сүттүг шай аартап орда мен, шаандагы ады-биле Даа кожуунга бузундулары арткан Үстүү-Хүрээниң төөгүзүн, база 20-ги вектиң эгезинде Чадаана сарыг шажынның Тывага төвү турганын, маңаа хөй санныг ламалар, оларның аразында Моолга, Төвүтке он-он ламалар эртем адын чедип алганын кысказы-биле орус дыл кырында чугааладым. Артык сөс этпезин дыка-ла кызыттым. Очулдурукчу саат чокка, бир домакты доозуп турумда-ла, улай очулдуруптары мени кайгатты. Доктаамал хүлүмзүрүлүг Далай-Лама Башкы арбай далганын саржагылыг шай кырынче ургаш, салалары-биле нугупту. Шаанда бистиң улуг назылыг улузувус ындыг чүве болгай. Ыдыктыг Улуг Башкы хоюдур дээрбедээн арбай далганын чип ора хүлүмзүрүп, баштактанмышаан: «Төвүттерниң кол чеми бо. Ону «бурган чеми» дээр чүве» — дидир. Бүдүү иштимде: «Өршээ Хайыракан!» — деп, чалбардым. Бисте болза, чүгле бөдүүн кижилер далган-тараа чиір дээр болгай

бис. Чинге-тарааны, саржагыны аас дээш, Ыдыктыг Улуг Башкы Далай-Лама тыва шайны ам база куттургаш, чаа-ла аартады эвеспе.

Садыг-столоваядан үнүп келгеш көөрүмгө, шагдаалар ындында чон дээрге база кара-шаар. Мен бодумнуң «Волгамга» олуруптум. Мурнувуста, соовуста ГАИ машиналарынга удеттирип алган аэропорт бажының чанында ногаан вертолетка келдвис. Чырыткылыг Улуг Башкы 14-кү Далай-Ламаны үдээр минуталар келген. Ынчан күскү хүн Бай-Тайга уунда чавызап олурар деп барган чүве. Мээң бажымга дораан-на: «Шак мындыг Ыдыктыг Улуг Башкыны Чадаана, Тыва чурту моон соңгаар кайын көөрүл!» — дээн бодап караш диди. Чырыткылыг Далай-Лама Башкы Тенцин Гьятцо чада чанынга чеде бергеш, ном менээ тудусту. Бо чылын чаа чырыкче үнген, орус дылче очулдурган, Улуг Башкының амыдыралының дугайында бижээн «Хоругдалда хосталга» деп ному ол. Шала бичежек ак кадак база менээ берди. Оон улуу кончуг Будда Шакьямуниң чурун тудусту. Ону дүрүп каан, а артында Чырыткылыг Далай-Лама Башкының бодунуң кызыл өңнүг он салааларының истерин арттырып каан. Мен холдарым тейлей туткаш, бо белектерни айыс ап, шуптузун хаваамга үстүргүлөдүм. Адак соонда Нобель шаңналының лауреады, делегейниң сарыг шажынның удуртукчузу Чырыткылыг 14-кү Далай-Лама Тенцин Гьятцонун сииреш салааларыг, чылыг херелденип турар ийи холдарын туттум. Тыва чонга шагда-ла уттундурган дээн Чырыткылыг Башкыга ак орук күзээн «Курай! Курай!» сөстөр ынчан Бора-Булак ховузуна дидими-биле дыңналы берди. Вертолет Адар-Төш, Кегээн-Булак уунче читкижеге чедир, чамдывыстың ыды-выс чиде берген, үр-ле кайгап турдувус.

Чырыткылыг 14-кү Далай-Лама Тенцин Гьятцо барыын Тывага дың чаңгыс катап келгеш, ужуп чоруй баары билек бо эң харыс салгалыг ужуражылгага ажилдап турган удуртукчуларны кожуун чагыргазының улуг залына дораан-на чыптывыс. Удуртукчуларның арын-шырайының өскерилгени көскү: карактарында өөрүшкүлүг бодалдарлыг, олары оттар чайнаандыг, долгандыг хүлүмзүрүлгө, хүлүмзүрүг. Бодум сөс ап, бо хүннерде улуг харыс салгалыг шупту кады чүктөп келген удуртукчуларга кожуун чагыргазының мурнундан эки ажилдаанын, даанган ажылын ак сеткилдиг шалыпкын кылганын демдегеп, четтиргеним илереттим. Удуртукчулар бирден бирээ чокка Чырыткылыг Далай-Лама Башкы-биле ужуражылга үезинде болушкуннарны каткы-хөг-биле чугаалап турлар. Оларның чугаазының аянын алырга, бистер сарыг шажын — буддизмден улуг-ла

ыраваан хевирлиг-дир. Бистерниң угаан-медливисте сарыг шажын дамырывыс таварыштыртып чыткан болгу дег-дир.

Ыдыктыг Улуг Башкы бергени тариналар үрүлери чагырга дарыныга ол-ла дораан үлө. Үрүлери бичии хапта каан чораан. Моон утк билбейн турувуста, үрүлг айында билер киж и тайылбырлай-дыр.

«Үрүлө» деп адаар куузуумаар, горохтан борбак үнүш сарыг шажын изиг ораннарда үнүп турар. Ону киж и дайнавайн чыгарып келер. Ол үрүлө кижиниң кайды-экижидер, сагыш-сеткил арыглаар, сүлде-сүзүүн бердер. Үрүлени хөвеңге, марораап каар болза, ол көвөзүр чүве-дир, ынчалза көвүдөвес, өспөс үрүлө турар. Үрүлени «бурган» деп адаар чүве-дир. Башка бээр, оларны ажырыпта ла четчир.

Бичежек ак кадакты жыңымга азып алгаш, узун кадакты хурал үезинде зидиум столунга чада сакаар турдум. Чапсар үезин чамдык удуртукчулар ол каа хаваан үстүрүп, чалба турдулар. Чырыткылыг Далай-Лама Башкының бергени Сайлааның истерин бар Будда Шакьямуниң чурту Сүт-Хөлгө хүрээ тутт бээр, ооң Камбы-ламалары Сарыглар Олегке белек кылдыр бердим. «Шөлүлгеге» талга» деп номну доктаап номчуп, Ыдыктыг Далай-Лама Башкының чурттап эртк белең эвес амыдыралын, те чоннуң хосталгазын чидир Кыдаттың адаанга кирг түрегделди көрүп чоруурун сагыжым доктаамал сары чоруур.

Чырыткылыг 14-кү Далай-Лама Тенцин Гьятцо Чадаанага келгеш, бодунуң бүгүниң өөредин арттырып, чүгү 3-4 шак хире тыва чон-биле кады турду. Мен сактырып, ол шактар хөй чылда же шилчий берген дег болган. Ыдыктыг Улуг Башкы бистиң Чадаанавыска моорго келгени дүште-дүлдө дег сарыгындырды. Бо ховар болган онза болушкундан бистерниң — тываларның амыдыралы угаан-медерели өскерлиг ынчаш?

Ам оон бээр 23 чылда эрте берген. Ыдыктыг 14-кү Далай-Лама Башкының ынчан биске эккелгени чырыткылыг херелдерлиг сарыг шажын бүдүн Тываны, тыва чонну хан-дамырынче быжыы-биле улам сиңип бар чоруурун көрүп тур бис. Тываның бурунгау чоруур оруу кайдал дээр, тайбың талазы-биле Нобель шаңналының лауреады, бо чылын 80 харлаан Чырыткылыг 14-кү Далай-Лама Башкы ынчан Чадаанага айыткан дээрзин ам билеп чор мен.

Макар ДОНГА

Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы

Культура амыдыралы

ТЫВА ООЛДАР ТЕРГИИДЭЭН

чылдың июль 1-5
ринде Мурнуу Көрөяның
Сеул хоорайга балет
теринин делегей чергелиг
өөрөйинге бистиң чаңгыс
артууларывыс чалыы оол-
дартууларын үнген. Олар кым-
дээр, Бурятияның Л. П.
нова болгаш П. Т. Абашеев
республиканың хорео-
колледжизинин ийиги
лары 17 харлыг Субедей
биле 19 харлыг Субу-

авазы, дөрт ажи-төлдүң иези
Магда Чеденовна огулун келир
үезин бодааш, улаштыр эки
өөредир-биле Кызыл хоорайга
№ 14 ортумак школага өөрөткөш,
филармонияның уругларның
танцы башкызы Владлена Бар-
хоевна Төмүрнүн бөлгүмүнче
кирип каан. Оон эгелээш-ле,
Субедейниң салым-чолу уран
чүүл, танцы ораны-биле тудуш
апарган.

Субудай Хомушку Хову-Ак-

Кундустугга, Алдын-Булакка че-
дирип, көргүзүп дыштандырган.

Субедей биле Субудай
колледже өөренип келген
үелеринде башкыларының дет-
кимчези-биле Казань, Омск, Уфа,
Красноярск дээш, оон-даа еске
хоорайларга янзы-бүрү делегей,
Россия чергелиг конкурстарга
киржи, үргүлчү дипломантылар
бооп, 1-2-ги черлерни ап келген-
нөр. 2013 чылда Казахстанның
Алматы хоорайга делегей чер-

АНЫЯКТАРНЫҢ ТУРА-СОУУ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Оп-ла хүн 17.00 шакта "Даши-
панделинг" азы чоннуң адаары-
биле Эрзин хүрээзинин Казимир
биле Буян лама-башкылары
оваа дагылганының ыдык езула-
лын эрттирген. Улуг номналдар-
ны номчаан соонда, киржикчи-
лер янзы-бүрү өңүг кадарыны,
чаламаларны азып, киискиткен
соонда, башкылардан айысты
алганнар. Оваа дагып турган
бедикке Дүрген хемниң күжү
сиңген даштарны оолдар оваа-
га салып, хей-аадын бедидип,
чүдүп тейлээннер.

Шөлчүгөштер 2 улуг угла-
нышыкка чарылган – социал
болгаш өөредиглиг.

Июль 19-та хары угда ийи
шөлчүгөшкө LivingEyesConsulting
кады ажилдажылганың Москва-
дан база Челябинскиден баш-
карыкчы партнеры, Москваның
Садыг-Үлетпүр палатазының
база Россия Федерациязының
Садыг-Үлетпүр палатазының
бизнес-школаларының партне-
ру, «Сен – сайгарлыкчы сен» про-
грамма-биле Росанияктарның
1-ги квалификациязының трене-
ри Андрей Крылов биле «Эрге-
леп-башкарылга билиглериниң
школазы» база Instaprint
телевилелдин удуртукчузу, чу-
гаалажылга, кижилер аразында
харылзаа, рынокту шинчилээр
база анализтээр болгаш садыг-
лажылганы башкара адырда
9 тренингинин автору Вячес-
лав Ганиев олар аныяктарга
мастер-класстарны болгаш
өөредилгелерни эрттирген.
Аныяк сайгарлыкчылар дуржул-
газы бедик бизнес-тренерлерниң
өөредин улуг сонургал-биле
дыңнап, оларның чагыгларын
бижи алган.

Хүреш – тыва чоннуң бурунгу
культуразының чарылбас кези.
Ада-өгбелеривистиң арттырып
каан ыдыктыг сөңүн шуулган-
га уламчылап, аныяк оолдар
аразынга хүреш маргылдаазы
болган. Түннелинде Улан-Удэниң
студентизи Шалбачы Күжүгет
тиилээн.

Сыгыт-хөөмей тываларның
национал культуразының база
бир чоргааралы. Республикада
Улусчу езу-чаңчылдар чылын
чарлааны-биле, Тыва Үндезин
культура төвүнүн артистери
хөөмей-сыгыт күүселдезиниң
мастер-класстарын эрттир-
ген база тыва оюннарны
таныштырганының соонда, со-
лун концертти бараалгаткан.

Июль 20-де «Аныяктарның
бизнес-телевилелдери-2015»

республика конкурзунун
шилилде түңнелдери-биле
«Дүргенче» путевка алган 39
бизнес-телевилел шуулганга
кирген. Аныяк сайгарлыкчы-
лар бизнес-телевилелдерин
хөйүнү мурнунга камгалаарлар.
Телевилелдер 6 аңгы угла-
нышыккыныг. Ачы-дуза чедир-
гелиг 29 телевилелдин 7-зи күш-
культура болгаш спорт адырын-
га, 10-у бараан бүдүрүлгезинге,
5-жи үлетпүрге, 8-зи ниитиниң
чемненилгезинге хамааржыр.
Бир кижиле парлалга продукция-
зын үндүрер, 1 кижиле тыва ыттар
өстүрер бизнес-телевилелдерин
белеткээн. Камгалалче эрткен
аныяктар телевилелдериниң
даңзызы аныяктар ортузунда
сайгарлыкчы идепкейиниң шына-
ры улгатканын, бодунуң бизнес-
идеяларын ажилдап кылырда
киржикчилерниң белеткели бе-
дээнин база чогадыкчы чоруун
көргүзүп турарын конкурс комис-
сиязы демдегеп турар.

Дүүн кезээ «Дүрген –
2015» мөөрейниң тажи биле
даңгыназын аныяктар шилээн.

Чыышты аныяктарның хөй-
ниити идепкейин сайзыра-
дыры, сайгарлыкчы чорукче
аныяк кижилерни хөйү-биле
хаара тударын системажыдары,
аныяктарның социал ужу-дуза-
лыг телевилелдеринге детким-
чени көргүзери болгаш аныяктар
ортузунга кадык амыдыралды
хевирлээри дээн ышкаш со-
рулгаларны күүседир-биле
эрттирип турар.

Дөрт хонук дургузун-
да чыыштың киржикчилери
боттарының уран талантызын
бараалгадып, социал идеп-
кейин көргүспүшаан, бодунуң
телевилелдеринге үнелелди ап
база сайгарлыкчы чоруктуң эге
базымнарынга өөренип алыр
аргалыг болур.

«Тыва – сайзыралдың девис-
кээри» деп сертификаттарны
киржикчи бүрүзүнге тыпсыр.
Чыыштың киржикчилериниң бо
хүнде сеткил-хөөнү, хей-аады
бедик, омакшылдыг, боттарының

Тыва талазындан дөрт дугаары Субедей Дангыт, беш дугаары Субудай Хомушку конкурстун
киржикчилери-биле.

мушкун-дур. Бо мөөрейге
Мурнуу Көрөя, Италия,
АКШ, Кыдат, Куба, Бело-
Казахстан, Филиппин,
Турция дээш, оон-даа
аңгы чурттардан 200
киржикчи киришкен. Хар-
айы-биле 13 хардан 18
едир бөлүккө Субедей,
ардан 26 харга чедир
Субудай киришкен.

Субедей Дангыт кыс эш-
чы күүсеткеш, 2-ги чер-
птиг бооп, мөңгүн ме-
аза акша шаңнал-биле
кан. Бо бөлүктүн 1-ги
кымга-даа тывыспаа-
еп, аңаа төлөптиг кижиле
лганы ол боор. Ынчап
Субедейниң күүселдези
киржикчилерден эң-не тер-
пганын бадыткап турар.
п-макталдан аңгыда,
йге Италияга бир чыл
нда халас өөредилге эр-
тификатты тывыскаш, ол
Сполето хоорайга болур
егей чергелиг мөөрейге
инче чалаан.

Субудай Хомушку чаңгыстың
ын күүсеткеш, жюриның
елелин алган. Субу-
едилгезин доозупкаш,
ның Ригага ажилдаар
ны алган. Мындыг улуг,
г мөөрейге Россияның
амгалаан бистиң тыва
ны жюри бедии-биле
и онзагай.

Артистери болур бо ийи
оолдарның кайызы-даа
и-төлдүг өг-бүлелерден.
И Дангыт Тес-Хемниң
лдай чурттуг. Оон тан-
с салым-чаяанын, би-
да-ла, Самагалдайның
үл школазының танцы
ы Чинара Аракчаевна
эскерип кааш, улаштыр
антызын сайзырадырын
га сүмелээн. Субедейниң

сы чурттуг. Чеди ажи-төлдүг
өг-бүлениң ортун огул. Оон
таңцыга сундулуун ада-иези
эскергеш, Р. Д. Кенденбиле ат-
тыг республиканың уран чүүл
школазының хореография сал-
бырынга кирип каан. Бичии
Субудай хореография уран
чүүлүнүн эге билиглерин аңаа
өөренип эгелээн. Оон улаш-
тыр филармонияга танцының
профессионал мергежилин
Экер, Жанна Сарыгларларның
бөлгүмүнө өөренип турган. Өг-
бүлезиниң кижигүннери шупту
уран чүүлге сонургалдыын,
ылаңгыя бо огул танцылаар
салым-чаяанныг болганынга
Субудайның ачазы Альберт
Боралдаевич чоргаарланып
чугаалады.

Оолдар кайызы-даа 4-кү клас-
ска өөренип тургаш Бурятияның
Л. П. Сахьянова болгаш П. Т. Абашеев аттыг республиканың хорео-
графия колледжизинче өөренип
чорупканнар. Ынчан Тывадан
шупту 9 уруг ынаар өөренип
кирген. 9-10 харлыг бичии ажи-
төлдү класының удуртукчузу
Екатерина Сивановна Цыбенова
ада-иезинден хүлээп алгаш, 7
чыл дургузунда карактап, кижиги-
зидип, өөредип келген. «Өске
черже өөренип барган бистиң
бичии ажи-төлүвүстү бодунуң
уруглары дег ээ көрүп, хайгаар-
ап келген буянын башкы. Орлу
берген идик-хевин-даа даарап
бээр, шупту талазы-биле дуза-
зын көргүзүп чоруур башкызынга
бистиң уругларывыс дыка ынак»
— деп, Субедейниң авазы Магда
Чеденовна чугаалады. Каш хонук
бурунга Екатерина Цыбенова
өөреникчилериниң чуртун со-
нуургап, аалдап келгеш барган
болду. Чеди хонук дургузунда
башкызын өөреникчилери ада-
иелери-биле Тываның чараш
булуңнары Чагытайга, Дус-Хөлге,

гелиг "ОРЛЕУ" деп танцы кон-
курузунга киришкеш, оолдар
кайызы-даа дипломантылар
бооп, ийиги черге төлөптиг бол-
ганнар. Оларны үргүлчү эдертип
чоруур удуртукчузу, классика
башкызы Юрий Флорович Муру-
ев. Чеди чыл өөрөнгөн, төрзөн
колледжизиниң адын алдаржы-
дып турары дээш, директору,
башкылары, кижизидикчилери
база Бурятияның культура сайы-
ды бо ийи сургуулдарына аажок
өөрүп, чоргаарланып турарын
оолдарның ада-иези чугаалады.

Колледжти доозарынга чедир
чаңгыс-ла чыл арткан. Улаштыр
кайнаар өөренирин сонургап
айтырамынга, Субедей Санкт-
Петербуртта А. Я. Ваганова ат-
тыг Орус балет академиязынче,
а Субудай Латвияга чалалга
езугаар ажилдавышаан, шилип
тургаш бир дээди өөредилге че-
ринге улаштыр өөренип күзөлдиг
болдулар.

Оолдарның ада-иези Улан-Удэ
хоорайда өөренип турар ажи-
төлүгө ТР-ниң Культура яамызы
үргүлчү деткимче көргүзүп турары
дээш, ылаңгыя Көрөяге чоруур
орунуң өртзөн акшаландырган-
нынга улуу-биле өөрүп четтирге-
нин илеретти.

Оолдарның кайызының-даа
амыдыралга кызымаа, туруш-
туу, бурунгаар үзел-бодалды
оларның чугаа-сөзүндөн,
көрүжүндөн-не илдең болду. Че-
дишкиннерге, тиелелгелерге
доктаавайн, билиин, мергежилин
ам-даа сайзырадып, улаштыр дэ-
эди эртемни чедип алгаш, чурттуң,
делегейниң кайы-даа булуңунга
уран талантызын көргүзүп,
Тывазының адын алдаржыдып,
келир үениң ат-сурагы балет
артистери боорун күзээр-дир мен.

Алдынай СОЯН.

Фото-чурукту хуу архивтен
алган.

НААДЫМ — ЧОННУҢ СҮЛДЕ-СҮЗҮҮ

Тыва Арат Республика тургустунган соонда ооң эң-не бир дугаар Наадымы 1922 чылдың июль 28-те Кызылга «Мал ажылдакчыларының национал-революстуг байырлалы» — «НААДЫМ» деп ат-биле болуп эрткен. Аңаа чаа, хамаарышпас күрүне кылдыр тургустунган Танды-Тываның бүгү булуңнарындан араттар каттыжып алгаш киришкен. Ол байырлал дугайында «дөрт чүктен дөрт түме, тос чүктен тос түме ара-албаты» чыгып кээп, каттышкаш, найырлап-дойлап, адыг-чарышка киришкен деп болур.

Наадым ниити байдалының талазы-биле национал шинчилиг, национал сүүзүнүг болза-даа, Тывада чурттап турар янзы-бүрү аймак-сөөк чоннуң аразында найырлалы харылзааны тудуштуруп, быжыктырарына дыка улуг салдарны чедирип турар. Ол чаңчыл эрткен вектиң 20 чылдарының эгезинде, кажан чаа бактаап тургустунган аныяк күрүне бодунуң баштайгы национал байырлалын демдегледип эрттирген хүнүнден эгелзенин төөгү бадыткап турар. Таптыг-ла 93 чыл бурунгаар эрткен ол Наадымга Коминтерниң төлээлекчилери, Тывага чурттап турган орус болгаш өске-даа нацияларның төлээлери байырлалды уткушкан, киришкен. Чалаткан

хамыкты мурнай илереттинер. Наадымнарда «эр кижиниң үш мөөрей оюннары» албан турарын бодап кээрге, Наадым байырлалының алыс утказы чоннуң бурунгу төөгүзү-биле ханы холбаалыг деп чүвени херек кырында бадыткап турар.

найыры бар, амыдырал-чуртталгазы кандыг-даа болза, ол найыры чылдың эрттирери чаңчыл болган.

Арат чонну дужаап-чагырар, командап, албадаар удуртулганың үезинде чоннуң янзы-бүрү езу-чаңчылдарын, байырлалдарын, найыр-доюн хоруп турганын улуг назылыглар эки билер бис. Эрткен вектиң 60-80 чылдарында «эргиниң артышкыннарын» эмин эрттир сурал, хувискаалчаан түңгелдисте, чонувустун чаагай чаңчылдарын акка каап, хая көрүн бергеш, чүнү-даа чедип албадымыс. Харында өске чоннарда эрткен-барган төөгү, аныяк салгалын эпчок байдалдарга таварыштырып, алботтарымыс-даа «чүү болу берди» дижи, аай тыппасташкынныг чорукка-даа таваржып турдуvus.

Бо чылдың августа үнүп эгелзенинден бээр 90 чыл оюн демдеглээр хоочун солунувус — «Шынның» арыннарына Тываның чонунуң, аныяк-өскениң үнденин эрге-ажыктарын илергейлеп, камгалап, тыва культураның, национал езу-чаңчылдарның чаагай чүүлдериниң уттундуруп бар чыдарын сагындырып, сагыш човап, ол талазы-биле шүгүмчүлелдиг материалдарны солунуң арынга чаңгыс звес удаа парлап турган.

Тыва чоннуң чыл бүрүде болур улуг найыры — Наадымны шуут хоруп каан турду. Найыр дээрге чоннуң сагыш-сеткилин илереткен онзагай чыыжы бооп турган. Шаандагы эртемденнерниң бизден ажылдарын өөренип көөрге, тыва чон найырга бүдүн чылдың дургузунда белеткенип келир.

«Найырлаарга — сүзүк кирер» деп чоннуң үлегер чугаазы бар.

Эрткен чылын Россия биле Тываның демнежил эгелзенинден бээр 100 чыл оюн демдегледип эрттирдивис. Ол дээрге эртип келген улуг төөгүсүккө мөгейип, тыва чон эрткен төөгүзүн эки билип чоруурунун бир чугула херечизи болган. Ынчангаш эртип келген төөгүсүккө даянып алгаш, өгбелеривистин чараш чаңчылдарын сагып, бурунгаар дидим чүткүлдүг болуруvus чугула. Ынчангаш бо чылды Тываның Чаззаа — Улусчу езу-чаңчылдар чылы кылдыр чарлаанынга өөрүп турар бис.

Найыр дээрге национал культураның болгаш чоннуң эң эки чаңчылының омак-хөглүг көрүлдеси, ынчангаш үш хонук

өске таварылгада шаңгылап кылдыр-даа чаңгыс келзежок, алызы бар болур утка-шынарын оон тап база мал ажыл-агый байырлалы бооп эгелзеш, 2013 чылдан эгелзеш, Тываның национал Күрүлгалы кылдыр Тыва Республиканың Дээди Хуралы бадыткап тааткан. Ол дээш тыва чаңчылды, сүзүк-сүлдеси улуг.

2013 чылдан эгелзеш, Тыва хуну-биле Наадым эрттирерин аңгылаан. Аңаа мал-маганы семиртп, сүзүк-сүлдеси, оларның кызыл бачым ижиниң бичии хонун — чайның ортаа айы келди — дымны эрттирерин шиңгээдип, 2013 чылдың Наадым бадыткап июль 12-13 хүннеринде Тывага болгаш Тес-Хем кыды Калдак-Хамар артының Чаа-Оваа шөлүнге болу.

2014 чылдың Наадым байырлалын Тыва биле Россия демнежилгезиниң 100 чыл хоорайның тургустунган бээр 100 чыл оюн таварыш 3 байырлалды чаңгыс уткаары-биле 2014 чылдың сентябрь 5-8 хүннеринче шиңгээдип Наадымның кол байырлалы Тос-Булакка организастыг.

2015 чылдың республика дымны база улуг байырлалы Даа кожунуң тургустунган бээр 250 чыл оюнда хөгжүмнүң делегей черлер дугаар Устүү-Хүрээ фестивалы байырлалдарының үезинде Хемчик кожунуң девис июль айның 23-25 хүнн болуп эртер. Ынчангаш Хемчик кожунуң чону Тыва Күрүне байырлалдарының эң эки — «Наадым—2015»-т

аалчылар Наадымны көргөш, езулук көрүштүг болгаш хүндүткелдиг байырлал кылдыр хүлээп көргөннер.

Наадым тыва чоннуң национал байырлалы болганда, ону улуг-бичии кижилерге, янзы-бүрү нацияның чонунга ажыктыг, солун кижизидилгелиг болгаш амгы үе-шагның хүн бүрүде шапкын хөгжүп турар негелделеринге дүүштүр эрттирерин чедип алыр дээш оон организакчылары чыл бүрүде чаа-чаа чүүлдерни кирип турар.

Бир звес хандыр көөр болзувусса, амгы Наадымның алыс дөзү маадырлыг тоолдардан ужулгалган. Ында эр кижиниң эр соруу, маадырлыг чоруу чүгле дайын-чаага звес, а тайбың мөөрейге, адыг-чарышка

Наадым дээрге алызында моол сөстен укталган. Ону тывазынче, мээң билирим-биле, чоокшуладыр очулдураарга — «Найыр, оюн-тоглаа, маргылдаа, чарыш» деп уткалыг кылдыр бодап чоруур мен.

Наадым дээрге, шынап-ла, тыва улустун национал культуразының база бир бурунгу хевир, чылдың эрттирер бир улуг чыыжы, оюн-тоглаазы, маргылдаазы болгаш байырлалы. Ол найыр баштай чаңгыс аалдың, чаңгыс сумунуң, чаңгыс кожунуң, оон соонда тос кожунуң азы бүгү Тываның каттышкан үе-чадалыг найыры, дою, дагылгазы, байырлалы эрте-бурунгудан бээр болуп келген. Кандыг-даа чоннарның онзагай

ДАА КОЖУУН — ЧОРГААРАЛЫМ

Урянхай чон чуртун туткан
Улуг, делгем девискээрлиг,
Арат-чоннуң ыды болур
Алды, Устүү хүрээлерлиг

Эртем-билиг, шажын херээн
Сайзыраткан Даа кожун

Эзэрген тандыларның
Эдээн каастаан аңыг-меңниг,

Ээлзэн чон чоргааралы,
Эгээртинмес хөмүр-даштыг

Мактап ханмас байлак чуртум,
Магаданчыг Даа кожун.

Чеди чүзүн кодан малдыг,
Челер-маңнаар чүгүрүктүг,
Укуг-дөстүг мөгелерлиг,
Уян ырлыг, каргыраалыг,

Оглу-кызы, арат чону
Омак-сергек Даа кожун

Оккур күштүг Хемчик хемниң
Океанче акканы дег
Эчис чаагай чуртталгаже,
Бурунгаар-ла, Даа кожун!

Депшилгелиг, хөгжүлделиг
Даа кожун, курай-курай.

Нина КУУЛАР.
Баян-Тала суур.

Мөчээн кижилерге тураскаалдар

мрамор, гранит, чуруктарын сиилбиир, бижимелдерни
чайырлаар, тураскаалдарны тургузар.
Хем ол чары, Саянский переулок, 23.
Тел: 8-913-359-9494; 8-923-380-9494.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
ямызы.

Кол редакторнун хүлээлгезин
күүсөдип турар
Ш.М. СУВАН.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор — 2-01-35,
редакторнун дузалакчызы — 2-30-69, редакторнун оралакчызы —
2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Ниитилел-политиктиг килдиз — 2-17-91, 2-17-05.
Экономика килдиз — 2-40-77. Социал камгалап болгаш хей-ниити
амыдырал килдиз — 2-03-88. Очулга килдиз — 2-03-87. Реклама,
чарлал килдиз — 2-03-90, Тел/факс (394-22) 2-30-69.
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 3 парлаар ама.
Тираж 4477. Номери парлалгаже дужааганы:
график езугаар — 21,00, херек кырында — 18,00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуника-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаннның Тыва Республи-
када-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бурун-
Херчилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодаалдары редакци-
яга туржу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа факты-
дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар.